

Nr 18.

Av herr **Engberg m. fl.**, om en översyn av straffverkställigheten vid frihetsstraff.

Brott och straff ingå som orsak och verkan i en social kausalkedja. En på visst sätt beskaffad handling utlöser en på visst sätt beskaffad påföljd. Utlösningen sker automatiskt i samma mån polisväsendet äger förmåga att uppsåra och finna den brottslige. Reaktionen mot en handling kommer inför det allmänna medvetandet att framstå som oskiljaktigt förknippad med handlingen själv. Ju starkare och allännare detta medvetande är, desto starkare och allännare blir straffets återhållande och hämmande effekt på benägenheten att begå en sådan handling. Häri har man att söka en av straffets sociala funktioner, det återhåller, hejdar och dämpar lusten till vissa handlingar.

Men straffet har tilldelats jämväl en annan social funktion. Det har betraktats som en samhällets vedergällning. Genom sin handling har den felande åsamkat sig samhällets förkastelsedom. Han har förbrutit sig mot samhället, som därför kräver att hans brott skall sonas. Samhället skall vedergälla hans missgärning, hämnas den skada han genom sin handling vållat. Han skall på kännbart sätt, kroppsligt och andligt, undfå sina gärningars lön. Denna syn på straffet som en samhällets hämnd- och vedergällningsakt emot brottslingen har otvivelaktigt haft och har alltjämt många anhängare. Brottslingen skall »klämmas efter». Det lidande han har tillfogat andra skall i möjligaste mån utkrävas av honom själv. Det är om man så vill en slags kompensation. Lidande mot lidande, skada mot skada, marter mot marter.

Men även brottslingen är en människa och en medlem av samhället. Han kan till en viss punkt ha varit samhällsduglig och måhända oförvitlig. I och med brottet har han vikit av från samhällsnyttans väg. Vid sidan av intresset att straffa honom för att återhålla andra från samma brott och för att uttaga samhällets vedergällning därför anmäler sig alltså också intresset att återställa hans samhällsnyttighet, sätta in honom på hans plats igen, restaurera och reparera honom i stället för att bryta ner honom och fullborda hans moraliska sammanbrott. Till funktionerna att avhålla och vedergälla sällar sig funktionen att fostra, återställa och ånyo dugliggöra.

De tre nämnda funktionerna ha konkurrerat med varandra. De ha haft företräde allt efter samhälls- och rättsordningens utvecklingsstadier. Ett faktum är emellertid, att hela andan i den moderna socialpolitiken kommit

att skjuta vedergällningssynpunkten allt mer åt sidan och ge ökat utrymme åt förbättringssynpunkten. Tendensen i strafflagstiftningen har därför blivit att överge vedergällningsteorin och i straffet se ett omhändertagande i syfte att skydda samhället mot notoriskt oförbätterliga individer, men av de förbätterliga göra hedervärda och nyttiga människor. Detta omhändertagande spänner över ett register, som den moderna lagstiftningen strävar att differentiera och bredda allt efter den felandes typ. Alltifrån den isolering, som betingas av brottslingens farlighet för omgivningen, till den skyddsuppfost-
ran eller övervakning, som tar sikte på att återföra vilsegångna ungdomar till goda seder, sträcker sig numera skalan av samhällsngripanden mot de felande. Det gemensamma syftet är emellertid att tillgodose samhällets självupphållelse, dess sannskyldiga nytta, och att just därför i största möjliga omfattning i det samhällsnyttiga arbetet återinföra de omhändertagna, moraliskt resa upp dem, stärka och utveckla deras goda anlag, återskänka dem ambition och aktning för det egna människovärdet.

Vedergällnings- och hämnadesynpunkten leder följdriktigt fram till en straffverkställighet, som i princip innebär kroppslig eller själslig pina eller båda i förening. Där är det främst frågan om att låta den felande med ett större eller mindre mått av lidande umgälla vad han förbrutit. Är straffets dominerande uppgift att utkräva hämnd, så finnes intet att anmärka på logiken i en verkställighet, som kulminerar i tortyr. Avser straffet åter i främsta rummet att åt samhället och det nyttiga samhällsarbetet återbördade felande, då måste onekligen straffverkställigheten väsentligen utformas som ett system av fostran, av moralisk undsättning, hjälp och återupprättelse, visserligen icke utan uppgivande av de kompletterande generalpreventiva synpunkterna. Då blir det icke längre frågan om »öga för öga och tand för tand». Då blir det en naturlig angelägenhet att forma verkställigheten till ett instrument för samhällets strävan att på en gång dugliggöra sina medborgare och avhålla dem från brott.

Det lider intet tvivel att verkställighetens utgestaltung som fostran till medborgerlig duglighet betecknar en både riktig och nödvändig anpassning efter strafflagstiftningens egen tendens. I längden torde det också bli vanskligt att bevara en straffverkställighet, alltjämt färgad av vedergällningsprincipen, medan strafflagstiftningen får sin färg av uppfostrings- och förbättringsprincipen. Det är i högsta grad osannolikt att vår straffrätt skulle retirera till vedergällningsståndpunkten. En sådan reträtt skulle stå i strid med hela den humana syn på personlighet och människovärde, som besjälar vårt fria folkliga självstyre. Det kan tvärtom antagas, att strafflagstiftningens utveckling kommer att fullföljas på uppfostrings- och förbättrings-
linjen. Det måste vid sådant förhållande tillses, att verkställigheten följer med i utvecklingen och får de former, som stödja och främja strafflagstiftningens sociala intentioner. I annat fall är det fara värt att klyftan mellan de två vidgas. Den har tyvärr redan blivit ganska bred.

Det ägnas ett utomordentligt intresse åt arbetet på lagarnas förbättring. Genom den lagstiftande församlingen i ett demokratiskt land kanaliseras det levande livets behov in i arbetet på rättens jämkning. Betydelsefulla initiativ tagas och bringas till utförande. Det är en oavslutlig verksamhet med ständigt nya landvinningar och resultat. Även domstolsväsendets organisation, det processuella förfarandet, är föremål för ett rastlöst omdaningsarbete. Under intim samverkan mellan rättslärd, domare och lekmän växer fram en ny tingens ordning, som är bättre anpassad efter utvecklingens behov. Även här förmedlas reformsträvandena genom riksdagen. Men när domstolen gjort sitt och ett frihetsstraff efter omsorgsfull straffmätning ådömts, då försvinner den dömde bakom en järnridå, då vidtager en tillvaro, åt vars säregna förhållanden tyvärr icke ägnats samma offentliga intresse, som kommit lagens gestaltning och domstolsväsendets organisation till del. Följden härav har blivit, att straffverkställighetens värld är för den stora allmänheten en förhållandevis okänd värld. Väl är det sant, att budskap i form av upptecknade minnen ibland nå ut till publiken. Men det är tyvärr så, att hithörande angelägenheter i relativt ringa utsträckning lagt beslag på den lagstiftande församlingens uppmärksamhet. Verkställighetens värld, livet där inom, dess utformning, villkor och egenart, hela raden av psykologiska problem och arbetsorganisatoriska spørsmål — därom äro såväl riksdagens ledamöter som medborgarna i övrigt föga underkunniga. Reformbehoven ha därför i dessa stycken icke anmält sig med samma påpasslighet som när det gällt övriga rättsväsendets områden. Detta måste så mycket mer beklagas som frågorna om straffverkställighetens utgestaltning ha en betydande social räckvidd. Riktigheten i denna iakttagelse varken jävas eller förminskas genom det faktum, att anstaltsbehandling beträffande vissa kategorier av felande fått träda i det vanliga frihetsstraffets ställe och att den villkorliga domen redan fått och ytterligare kommer att få en utvidgad tillämpning.

Föreliggande motion väckes för att rikta statsmakternas uppmärksamhet på detta faktum. Den avser på intet sätt några straffrättsliga reformer. Den utgår helt enkelt från det straffrättsliga status quo, tar fasta på strafflagstiftningens syftning och koncentrerar sig på spørsmålet att bringa vissa delar av straffverkställigheten i bättre överensstämmelse såväl med strafflagstiftningens anda som med de grundsatser, vilka uttryckligen formulerats i verkställighetslagens 2 § och i 18 § av 1938 års stadga angående vård och behandling i statens fångvårdsanstalter. I det förstnämnda lagrummet föreskrives:

»Den som undergår straffarbete, skall hållas till arbete som av vederbörande fångvårdsmyndighet för honom bestämmes. Där så lämpligen kan ske, skall arbetet vara av beskaffenhet att bereda fånge tillfälle till förkovran i hans yrke eller till annan utbildning, som kan främja utsikterna för

honom att efter frigivningen försörja sig, och bör vid valet av arbete hänsyn tagas till hans håg och fallenhet.»

I det andra återopade stadgerummet heter det:

»Fånge skall erhålla sådan vård och behandling som är ägnad att fostra honom till ett laglydigt och samhällsnyttigt liv. Behörig hänsyn skall tagas till hans ålder, själsliga och kroppsliga utveckling, karaktärsegenskaper, arbetsförmåga, anlag och tidigare utbildning.»

Det är i ljuset av dessa programmatiska satser i gällande lag och stadga som vi anse oss böra ägna straffverkställighetens praktiska utformning en närmare eftersyn.

Väl är det sant, att åtskilliga reformer nyligen genomförts till modernisering av vårt straffsystem på områden som sammanhånga med straffverkställigheten. Erinras må sålunda om 1935 års lag om ungdomsfängelse, som trädde i kraft 1938, jämte därmed sammanhängande författningar om behandlingen av förbrytare under 21 år. Samma år tillkom k. stadgan angående vård och behandling av dem, som ådömts ungdomsfängelse, innefattande också bestämmelser om den s. k. eftervårdande verksamheten. 1939 blev den nya lagen om verkställighet och bötesstraff gällande. Den 1 januari 1939 trädde också i kraft vissa nya bestämmelser berörande 1918 års lag om villkorlig straffdom, och samma år antogs en helt ny lag i samma ämne, vilken dock icke ännu trätt i kraft, innefattande bl. a. varierande behandlings- och övervakningsmetoder för villkorligt dömda. 1939 antogs också ny lag om förundersökning i brottmål. Även andra lagar berörande hithörande områden ha antagits eller torde vara under förberedande, t. ex. beträffande behandlingen av psykiskt abnorma förbrytare m. fl., i sammanhang varmed också de allmänna ansvarighetsreglerna i S. L. 5:5 och 5:6 torde bli föremål för översyn.

Om man sålunda kan konstatera, att en livlig reformverksamhet utmärkt de sista åren, närmast i fråga om behandlingen och vården dels av unga, dels av själsligen undermåliga förbrytare, eller i fråga om åtgärder till förebyggande av brottslighet på annat sätt än genom frihetsberövande i fängelseanstalterna, torde man kunna påstå, att i fråga om själva fängelsestraffets — resp. straffarbetets — utgestaltande tiden har rört sig mera långsamt. Den centrala författningen i ämnet är den ovan citerade lagen av den 24 mars 1916 angående verkställighet av straffarbete och fängelse (verkställighetslagen). Härtill ansluter sig den likaledes här ovan citerade k. stadgan av den 8 april 1938 angående vård och behandling i statens fångvårdsanstalter.

I några avseenden vilja vi här närmare angiva den bristande överensstämmelse, som synes råda mellan å ena sidan redan nu gällande, ovan citerade lagbestämmelser av principiell innebörd för straffverkställigheten

och å andra sidan verkligheten i fängelserna, sådan den ofta torde gestalta sig.

De invändningar, som enligt vår mening med skäl kunna göras mot det nuvarande systemet, hänföra sig till frågorna om klienteletts uppdelning, arbetets organisation och ersättning, cellsystemet och personalrekryteringen.

Det kan knappast vara sakligt riktigt eller ekonomiskt välbetänkt att placera praktiskt taget alla till straffarbete dömda i helslutna anstalter. Redan det faktum, att ungefär hälften av dessa straffångar tillhöra den grupp av felande, vilkas förseelser falla inom ramen för ekonomiska och sociala för syndelser, är ägnat att väcka betänkligheter. Erfarenheten har visat, att vi här ha att göra med det typiska återfallsklientelet, som förskingrar, småför falskar, begår tjuvnadsbrott utan att använda våld eller sprängämnen, begår bedrägerier av olika slag, de hållningslösa, lättjefulla och arbetsodugliga. De äro lagöverträdare och deras omhändertagande är både nödvändigt och samhällsnyttigt. Bakom deras brott ligger en blandad och brokig motivkrets. De kunna visserligen i många fall förete sjukliga symptom utan att det därför vore rimligt att omhändertaga dem såsom sinnessjuka. Deras samhällsfarlighet är emellertid icke jämförlig med grova våldsverkares, dynamitarders och dylika brottslingars. Vid sådant förhållande måste deras hänvisning till straffarbete i helslutna anstalter betraktas som en icke minst ekonomiskt opraktisk och schablonmässig åtgärd. Det föreligger här en alldeles påtaglig brist på differentiering och nyansering i verkställigheten.

Fångararbetets organisation är tvivelsutan ett av de verkligt centrala spörsmålen. Grundsatsen att så ordna fångens arbete, att det vidmakthåller och förkovrar hans yrkesskicklighet och främjar hans utsikter att efter frigivningen försörja sig, är i socialt avseende så betydelsefull, att intet får underlåtas att i görligaste mån omsätta den i verkligheten. Fångararbetet är emellertid med sin nuvarande organisation icke uppbyggt på principen, att fången skall »göra rätt för sig». All social-psykologisk erfarenhet pekar i den riktningen, att känslan av att få och kunna infoga sitt arbete som ett led i sin självförsörjning hjälper till att stegra den egna ambitionen. Den är en kraft till moralisk återuppriktelse. Den nuvarande ordningen har enligt vår mening icke gjort rättvisa åt denna synpunkt.

I all synnerhet motverkar cellstraffet den för fången själv liksom för samhället nödvändiga återuppriktelsen. Det betyder ett undergrävande av den personliga integriteten och själsstyrkan. Det blir först och främst en vittgående omvandling av alla kroppsliga och andliga vanor och invanda värden, icke så som när man lägger om växlarna i en bil från högre till lägre, utan som ett verkligt vissnande och förödande av ett sedan barndomen inlärt kunnande. Reaktionen är alltid mycket svår och nedbrytningen synes icke till sin styrkegrad ha någon relation till individens uppfostran, miljö eller andliga kapacitet.

Men denna nedbrytningsprocess är självfallet icke önskvärd där man vill

skaffa fram en förut icke befintlig moralisk kraft och en förmåga till nya värdesättningar. Däremot är denna nedbrytningsprocess själva förutsättningen för cellstraffets och varje längre fängelsestraffs farligaste men också ofrånkomliga resultat: förlusten av proportionssinnet.

I en tillvaro, som är nästan fullständigt i avsaknad av yttre impulser, gör man inga upplevelser. Man lever icke utom tiden men utan tidsbestämning — straffångar få icke ha klocka förrän i de två sista klasserna — och utan intryck. Intet händer. Man lär sig så småningom att få en sparsam indelning av dygnet genom de intryck av ljud och ljus, som förekomma. Denna torftiga inramning är det enda som skall sammanhålla de inre upplevelserna och som skall ersätta hela raden av de anstormande intryck, som dagligen är den fria människan beskärda. Själva livsskalan är i grund förändrad, bliven överklig.

Därmed ha alla — och icke endast de dåliga — hittills gällande föreställningar och proportioner strukit med. Rimligt blir orimligt, det osannolika blir till det mest troliga och det man helst godtar. Men liksom fången på måfå och utan några fasta hållpunkter letar sig fram i sin abnormt beskurna existens blir hans uppfattning av livet till ett från verkligheten lösröckt schema, som han konstruerat upp ur den oftast starkt abnorma sinnesstämning han under cellvistelsen, respektive fängelsevistelsen befunnit sig i. Med visst fog kan undras, huruvida någon fånge är helt normal efter en cellvistelse som varar längre än en månad.

Den bild fången gör sig av livet är naturligtvis oftast rakt motsatt mot den han själv orkar förverkliga efter frigivningen.

Endast de intellektuellt och moraliskt allra bästa stå ut med att åter stötas ut i verkligheten sedan denna en gång grundligt tagits ifrån dem. I det nuvarande fängelsesystemet finnes intet som helst av hjälp för de fångna att kunna ta frigivningen, vartill kommer det faktum, att allmänheten grundar sin missaktning mot straffade icke endast på de av dem begångna gärningarna, utan också på misstanken om den förödmjukande behandling de undergå inom verkställigheten. Endast ett bättre system kan förbättra de frigivnas ställning.

Vi ha mera utförligt uppehållit oss vid denna sak därför att den är en hörnsten i det nu gällande straffverkställighetssystemet liksom den är själva grunden för dettas olämplighet och för att det motverkar sitt eget syfte.

Beträffande personalens rekrytering är den väsentliga invändningen mot nuvarande system den, att behovet av utbildning, cirkulation och omsättning icke rönt tillräckligt beaktande. Man får icke glömma, att den kår, varom här är fråga, har en sällsynt ömtålig uppgift sig anförtrodd. Det kan utan överdrift sägas, att det personliga förhållandet mellan fången och hans väktare är av grundläggande betydelse för den fostran fängelsevistelsen avser att bibringa. Det gäller här både praktiskt handlag och psykologisk inlevelse. Det gäller att vinna och behålla fångens förtroende, hjälpa honom

till rätta i hans strävan att resa sig, anknyta till och stimulera hans goda anlag, väcka och stärka hans självförtroende och ge honom ett ökat livsmod. Här är endast det bästa gott nog. Omsorgsfull sovring vid rekryteringen är därför påkallad. Det torde kunna sägas, att den nuvarande ordningen vittnar om en alltför stor underskattning av de behov som här förefinnas. Det ligger för övrigt i sakens natur att de människor, som ha att förmedla fångens förbindelser med yttervärlden, själva icke få vara alltför isolerade från andra sociala yrkesgrupper och dessas synpunkter och livserfarenhet. Det vill synas som om åtskilligt bruste i dessa stycken.

Vi ha funnit oss böra begränsa de kritiska invändningarna till de ovan anförda. Vi anse dem vara förtjänta av en ingående prövning, förbunden med en utredning av de bästa och lämpligaste utvägarna till de påtalade bristernas avhjälpande.

Sålunda hålla vi före, att frågan om en ändamålsenligare uppdelning av fängelseklientelet borde kunna finna sin lösning i den riktningen, att den stora gruppen av för sin omgivning i vedertagen mening knappast farliga småförbrytare, hänförliga till de ekonomiskt och socialt hållningslösa kategori, brytes ut och hänvisas till öppen och halvöppen anstaltsvård.

Beträffande fångarbetets organisation synes det böra övervägas att förse fängelseverkstäderna med normal maskinell utrustning även om detta skulle kräva ett sammanförande till större anstalter och att under skälig hänsyn till den öppna marknadens lönenivå bereda fången ekonomisk möjlighet att inom en viss ram — t. ex. kosthållet — själv bestrida kostnaderna för sin vård.

I fråga om cellsystemet synes det böra utredas, huruvida förvaringen under dagen av fången i cell verkligen har någon förnuftig mening, där det icke är fråga om rannsaktionsfängelser.

I fråga om fångvårdspersonalens rekrytering förtjänar det utredas, huruvida icke genom reviderade utbildningsföreskrifter, strängare sovring, ändamålsenligare omsättning av personal, vidsträcktare rätt till semester och i övrigt förbättrade villkor, bättre förhållanden skulle kunna ernås.

Intet av dessa reformkrav torde, om de genomföras, vara av natur att äventyra den nödvändiga anstaltsdisciplinen.

Under hänvisning till vad sålunda anförts få vi hemställa,

att riksdagen måtte i skrivelse till Kungl. Maj:t anhålla om en översyn av straffverkställigheten vid frihetsstraff i syfte att bringa denna till verklig överensstämmelse med de grundsatser, som finnas uttryckta i 1916 års lag angående verkställighet av straffarbete och fängelse samt 1938 års stadga angående vård och behandling i statens fångvårdsanstalter, under beaktande i övrigt av i denna motion an-

förda synpunkter och att för riksdagen framläggas de förslag, vartill denna utredning må kunna föranleda.

Stockholm den 17 januari 1942.

Arthur Engberg.

Ruben Wagnsson.

Oscar Gottfrid Karlsson.

A. Gillström.

G. Branting.

Östen Undén.

Rickard Sandler.

Oscar Olsson.

Axel Strand.

Edgar Sjödaahl.

Karl Sandegård.

Harald Åkerberg.
